Az első világháború médiumai.
Egy konferencia előadásai

Az első világháború küzdelmeinek egy része nem a fronton, hanem a hátországban zajlott. A „világégés" a civilek életét is jelentősen átalakította, ugyanis az egymással háborúban álló államok politikusai a társadalmakat is mozgósítani akarták, és 1914 és 1918 között több-kevesebb sikerrel mozgósították is. Erről, azaz a hátország nagy háborújáról 2009. november 23–25-én a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum rendezett konferenciát (szervezők: Závodi Szilvia és Szoleczky Emese). Az itt elhangzott néhány kommunikáció- és médiatörténeti tárgyú előadás szerkesztett változatát közöljük.

Balázs Eszter

Káprázattól az illúzióvesztésig: a háború jelentései a Nyugatban
(1914. augusztus–1915. augusztus)

Az első világháborúval foglalkozó újabb szakirodalom kulcsfogalmai közé tartozik a mobilizáció, a demobilizáció, valamint a disszidensség, amelyek segítségével könnyebben megérthetőnek tűnik a társadalom részvétele a háborúban, vagy például a háborús lelkesültség-kiábrándultság alakulása. A tanulmány először ebben az értelmezési keretben áttekinti az európai és a magyar értelmiség szerepét a háborús propagandában és ellenpropagandában, majd a háború reprezentációját elemzi a Nyugat című folyóiratban.

Az európai értelmiség „elköteleződésének" klasszikus példájaként az első világháborús szerepvállalását szokták emlegetni. Ez a meggyőződés elementáris erővel mutatkozott meg a háborút közvetlenül követő, az értelmiség felelősségét firtató vitákban. A felelősséget megfogalmazó, legismertebb esszé Julien Benda Az írástudók árulása című műve (1927), amely magyarul is megjelent és vihart kavart. A legújabb értelmiségi szakirodalom azonban, amelyet nem a felelősségre vonás, hanem a megértés sarkall, leszögezi – s ez természetesen az első világháborúra is érthető –, hogy „a háború, akárcsak minden nagy igazságtalanság, az értelmiség politikába való belépésének legfőbb mozgatórugója" (Prochasson, 2008: 276).

Az értelmiség mobilizációja két – nem mindig különválasztható – szinten ragadható meg. Először: sokan harcolni akartak és nem szellemi munkát végezni a hátországban. Adott esetben a társadalom antiintellektualizmusa is sarkallhatta őket, hogy bizonyítsák fizikai bátorságukat (például Franciaországban).

Másodszor a szellemi tevékenyég új irányát kell említeni. A háború, az egymás iránti gyűlölet az értelmiség – az írók, társadalom- és természettudósok, művészek – számára olyan volt, mint egy új, kísérletezésekre alkalmas nagy laboratórium (Prochasson, 2008: 277). Annak a felismerése, hogy a háború megváltoztatta az irodalmat, olyan erős volt, hogy már a háború alatt elkezdték tanulmányozni a változásokat, az irodalom és a háború kapcsolatát (a magyar sajtóban is).

A pacifista megalapozású értelmiségtörténet – és ez nemcsak az egykori szocialista országokra igaz – sokáig nem tudott mit kezdeni a háborús időszak ellentmondásaival: sem azzal, hogy milyen sokan vettek részt a háborús mobilizációban, sem azzal, hogy számos új szellemi és technikai újdonság is megjelent ekkor, valamint, hogy a nemzetközi szellemi élet is újjászerveződött. Természetesen igaz, hogy megjelent a hazafias militantizmussal szembeforduló disszidens szerep és magatartás is, ám az első világháború alatt mindössze néhány csoport vagy személy esetében.

Volt egy „minimális program", amit még azok is teljesítettek, akik egyébként növekvő szkepticizmussal tekintettek a háborúra (Prochasson, 2008: 285). Berlinben és Bécsben jó néhányan azt ünnepelték, hogy a spirituális deficittel jellemezhető „háború előtti évek" végre véget érnek, mások a magyarokra és a szlávokra vonatkozó uralom kiterjeszté-

sét remélték. Oroszországban a szimbolista, misztikus és szlavofil irányzat az orosz – népi és elit – kultúra egyesítését remélte. Az olasz futuristák a háborúban, Leninhez hasonlóan, a társadalmi forradalom lehetőségét ünnepelték.

Ráadásul az értelmiségiek jelentős része a „háborús kultúra" alól sem tudta magát kivonni. Itt John Horne definícióját használom: a konfliktusnak alapvető, az ellenfél iránti gyűlölettel összefüggő jelentéséről van szó, ami nem egyenlő a háború alatti kultúrával (Horne, 1995).

Az értelmiségiek számára az elköteleződés legkonkrétabb formája a frontszolgálat volt, ezért nem véletlen, hogy az ilyen jellegű tapasztalat állt a háborús irodalom fókuszában, az életrajzi és az irodalmi „én" soha nem látott összeolvadását eredményezve. Egy 1924–1926-ban kiadott ötkötetes francia antológia ötszázhuszonöt elesett írót említ (Cru, 1929). A háború megtizedelte az egyes nemzetek szellemi elitjeit: Franciaországban, Nagy-Britanniában, Németországban az 1910-es évek egyetemi hallgatói közül estek el a legnagyobb számban, közülük sokan ugyanis altisztek voltak és egységeik élén jobban ki voltak téve az életveszélynek (Prochasson, 2008: 291-292).

Az értelmiségiek sokféleképpen köteleződtek el. A britek például előszeretettel szegődtek levelezőnek, tolmácsnak vagy cenzornak sajtóirodákhoz, propagandaszervekhez. Ausztriában a Kriegsarchivban külön szolgáltatás létezett a hősies elbeszélések összegyűjtésére (itt dolgozott Rainer Maria Rilke és a pacifista Stefan Zweig is).

A magyar értelmiség szerepvállalását már többen is vizsgálták (Balogh, 1977; József, 1969). Ezekben az elemzésekben azonban jobbára definiálatlan és egymással felcserélhető kategóriaként használták a pacifista és a progresszív fogalmát. Másrészt nem szenteltek figyelmet a mobilizáció–demobilizáció állandó dinamikájának, és annak sem, hogy milyen fórumokhoz – folyóiratokhoz, intézményekhez – kötődtek az egyes írók, és értelemszerűen a „hivatalos irodalom" fórumai is kimaradtak elemzésükből. Ivan Sanders (Sanders, 1985) és Joseph Held (Held, 1999) tanulmányaikban már a teljes magyar irodalmi életet vizsgálták, de néhány fontos kérdést ők is mellőztek. Például nem fordítottak figyelmet a kultúrák háborúja leírásának, vagy a „kultúra" és a „barbár" kifejezések használatának.

Tanulmányomban egyetlen fórum egyetlen évét tárgyalom: a Nyugat folyóiratban 1914 augusztusa és 1915 augusztusa között megjelent, kifejezetten a háborúval kapcsolatos elemzéseket. Bár a háború reprezentációi értelmezéséhez elengedhetetlen és gazdag forrás, a lapban megjelent riportokat, verseket és elbeszéléseket, valamint a frontról küldött leveleket csak akkor érintem, ha nélkülözhetetlenek az írók által elemzésekben megkonstruált, háborúval kapcsolatos jelentések értelmezéséhez.

Az elemzéseket a következők szerint csoportosítom: (1) a háború kitörésének hírét követő első reakciók; (2) az 1914 őszén megjelent írások a háború kulturális ellentéteiről, különös tekintettel Franciaország és Németország szembenállására; (3) az 1915 januárjától 1915 júliusáig megjelent elemzések, amelyek az európai szellemi élet képviselőinek mobilizációjával foglalkoznak.

Háború és kreativitás

A *Nyugat*ban 1914. augusztusban megjelent első reakciók többsége – számos európai reakcióhoz hasonlóan (Wohl, 1979; Stromberg, 1982) – a háborút mint kreatív erőt, a hétköznapi monotóniát megbontó, ugyanakkor kockázatos eseményt fogadja. Móricz Zsigmond úgy vélte „a fegyverzajban szárnyal a képzelet… s az ember úgy érzi az életet, mint soha".[1] Bálint Aladár kritikus szerint a háború lehetővé teszi, hogy új, monumentális művészet szülessen:

> „Valami nagy nyugalom kell, hogy kövesse azt a határtalan nyugtalanságot, amely a világháború legfőbb oka. E nagy nyugalomnak, biztonságérzetnek megfelelő monumentális művészet bekövetkezését várjuk."[2]

Még a szigorú esztétizálás híve, Babits Mihály is „kalandnak" – még ha veszélyes kalandnak is – nevezte a háborút, amely képes változást hozni, és ahol a férfi méltóságát érezheti.[3] Az októberben és novemberben közölt versei azon-

1 Móricz Zsigmond: Inter arma… *Nyugat*, 1914. augusztus 1.

2 Bálint Aladár: Új művészet. Uo. 1914. szeptember 16.–október 1.

3 Babits Mihály: Gyermekek és háború. Uo. 1914. augusztus 16.–szeptember 1.

ban már komoly kétségekről számolnak be: a kaland helyébe az aggodalom lépett.

Schöpflin Aladár, aki 1914 előtt az irodalmi szabadság és autonómia hirdetője volt a lapban, a fronttól való távolmaradást rosszul viselte. A következő, egymással ellentétes képeket használta katona öccséhez írott és a lapban közölt levelében: „aktívak" – „itthonmaradt tehetetlenek", hasznosság – „fölöslegesség", „élet" – „látszat/árnyék".[4] Kosztolányi Dezső, azonos számban közölt versében *(Öcsém)* a frontra távozott öccséhez – Kosztolányi Árpádhoz – fűződő szoros kapcsolatáról írt megdöbbenéssel kijelentve: a játékháború valóságos háborúvá vált.[5]

Elek Artúr szintén a tehetetlenséget kárhoztatta, de nem általában, hanem az írókkal kapcsolatban, akiknek a tevékenysége a háború fényében játéknak tűnik:

> „Ne áltassuk magunkat: a dolgozók és alkotók nem mi vagyunk, hanem amazok, mert ezekben a napokban csak egyféle nyilvánulása az életnek méltó önmagához: a cselekvés."[6]

E néhány reakció az áldozat kultúrájáról tanúskodik, amely az első világháborúban nagyon elterjedt volt az európai értelmiség körében (Audoin-Rouzeau & Becker, 2006: 114).

A háború első kommentátorai között fokozott lelkesedés jellemezte Balázs Bélát: a háború számára nem kevesebb volt, mint „szent háború", „ami ilyen ész és érzékbontóan *nagy*, ami így túlnő látásunkon és ítéletünkön".[7] Balázs már augusztusban frontszolgálatra jelentkezett. A *Nyugat* írói közt nem ő volt az egyetlen; ebben a kezdeti időszakban szintén a frontra került Halász Gyula (leveleit rendszeresen közölte a lap az októbertől elindított *Tábori posta* rovatában), Kertész István, Lengyel Géza, Tersánszky Józsi Jenő és Csáth Géza.

Kultúrák háborúja: Franciaország–Németország

Balázs Béla már említett írása egyben a „kultúrák háborújának" percepciója is volt, hiszen arra szólította fel a magyar szellemi élet képviselőit, hogy „Weimar" és „Párizs" közül az előbbi mellett döntsenek. Nemcsak Németország és Franciaország szembeállításáról van itt szó, amit a két főváros – azaz Berlin és Párizs – oppozíciója jobban kifejezett volna, hanem a „germán" és a „latin" kultúra ellentétéről. Balázs szerint a háború megadta a kegyelemdöfést a magyar frankofíliának : „Még a németek egy srapnelt sem lőttek Liège fölé, mikor a mi lelkünkben már elhamvadt Páris."

Balázs Bélát már a háború előtt a német kultúra iránti megkülönböztetett rajongás jellemezte, mert úgy vélte, az megújító hatással lehet a nála szegényesebbnek ítélt magyar kultúrára. Ebben az elképzelésében osztozott Lukács Györggyel, aki *Gall veszély* címmel 1911. decemberben a *Pester Lloyd*ban szembeállította a német és a francia kultúrát abból a szempontból, melyik tekinthető hasznosnak a magyar kultúra számára (Lukács, 1977: 562–569). Ezzel mindketten visszanyúltak Herder romantikus követőihez, akik először mondták ki a német és a francia kultúra szembenállását (Berlin, 1991: 307).

Balázs azonban nem egy az egyben utasította el a francia kultúrát; „csak" annak latin részét kárhoztatta. Azokat a francia írókat, akik a „német szellem" befolyása alatt állnak (szerinte ilyenek a *Nouvelle Revue Française* írói, például Paul Claudel, André Gide, Romain Rolland), dicsérte. Szerinte a magyar kultúra számára azért is fontos a német orientáció, mert hagyományosan a németek nyitottak más kultúrákra – ezt bizonyítja nemzetközi könyvpiacuk is –, a franciák ellenben nem.

1915 elején, már leszerelt állapotban, Balázs egyik levelében „misztikus patriotizmusát" (Ferro, 1999: 296) is felfedte Lukács György előtt (Fekete & Karádi, 1981: 583–584). A hasonló stílusban megírt *Menj és szenvedj te is* című naplójegyzetek első részleteinek publikálása azonban kenyértöréshez vezetett a *Nyugat*tal, amely nem volt hajlandó a háborús lelkesültségtől még mindig túláradó írásokat tovább közölni.[8] Ezekben keveredtek a racionalizmus, a polgári státusz és a liberalizmus visszautasításán nyugvó új esztétizmus, nietzscheiánus vonások, valamint a zsidóként

4 Schöpflin Aladár: Katona öcsémnek. Uo.

5 Kosztolányi Dezső: Öcsém. Uo.

6 Elek Artúr : Mi, tollasok… Uo.

7 Balázs Béla: Páris-e vagy Weimar? Uo.

8 Balázs Béla: Menj és szenvedj te is! I–II. (Naplójegyzetek). Uo. 1915. január 1.; Menj és szenvedj te is! III. Uo. 1915. január 16.

ellentmondásosan megélt asszimiláció harmonikus beteljesítésének a vágya. Jelzésértékű a lap háborús mobilizációban való részvételére, hogy miközben a folyóiratban ekkor még jól megfért egymás mellett a háború szkeptikus megközelítése és a német kultúra felmagasztalása, a Balázs-féle „misztikus patriotizmust" a szerkesztők már sokallták.

Balázs Béla mellett mások is írtak a német kultúrát és erőnlétet magasztaló cikkeket a *Nyugat*ban. Felvinczi Takács Zoltán, aki a Szépművészeti Múzeum tisztviselője volt és rendszeresen szerepelt a lapban, a német harctér-festészet professzionalizmusáért lelkesedett.[9] Balázshoz és Bálint Aladárhoz hasonlóan a „Kultur" jótékony hatását méltatta a magyarok számára, amely a nyugati orientáció útja és mindezt szerinte még az is tetézi, hogy a németek ismerték fel először a magyar kultúra jelentőségét. Bálint a németek univerzalista nyitottságát dicsérte, amely – sugallta – előnyös a magyar kultúra külföldi népszerűsítése szempontjából is.[10] 1915 februárjában Schöpflin Aladár egy német és egy magyar értelmiségi közötti fiktív beszélgetést közölt, amelyben a felek a két nép kölcsönös barátságát, szolidaritását hangsúlyozták, és a beszélgetésbe a pángermanizmus dicsérete is belevegyült.[11]

Ezzel párhuzamosan a francia kultúra átértékelésére tett kísérletek is jelentkeztek a lapban. Az egyetlen polémia ebben az időben (amely válaszokat és viszontválaszokat is tartalmazott) a francia kultúráról zajlott Laczkó Géza és Szabó Dezső között. A dolog pikantériája, hogy mindketten az Eötvös Kollégium hallgatói voltak és 1914 előtt a francia irodalom, a francia kultúra lelkes hívei.

Laczkó, akit magával ragadott a háború iránti lelkesedés, lesújtó véleményt tett közzé 1915 januárjában a francia kultúráról.[12] Jóllehet nála ez az elutasítás nem járt együtt a német kultúra iránti odaadással, érvrendszere a német kulturális patriotizmuséval rokon, amely az angolokat és a franciákat individualizmusukért kárhoztatta. Laczkó szerint a francia nép individualista és önző; bizonyítékul ehhez irodalmi művek szereplőit sorakoztatta fel. Balázs Bélával ellentétben nem akarta elkülöníteni a francia kultúra latin részét, hogy ezzel a németesnek ítélt francia kultúrát elismerésre méltónak tudja beállítani: nála a francia kultúra totális és radikális elutasításáról van szó.

Laczkó Géza jó barátja és egykori osztálytársa, Szabó Dezső sietett a francia kultúra védelmére.[13] Megkérdőjelezte Laczkó módszerét (néhány irodalmi mű alapján felállított nemzetkarakterológia) és kifejezte sajnálatát, hogy azokhoz csatlakozott, akik a háborús ellenfelek kultúráját gyalázzák. Laczkó viszontválaszában a francia irodalom rajongójának vallotta magát és a szólásszabadságra hivatkozva kikérte magának, hogy ne mondhassa el a véleményét.[14]

Néhány író azonban már 1914 szeptemberétől hangoztatta a *Nyugat*ban a francia kultúra iránti töretlen vonzalmát. Fenyő Miksa mellett, aki 1914 őszén elsőként közelítette meg kritikusan az értelmiségiek mobilizációjának problémáját (hangsúlyozva, hogy bár „soha nem sejtett erővel érzi magyarságát", mégis „sok-sok gyöngédséget" érez azok iránt, akik ellen küzdeni kell),[15] Ady is így tett.[16] Franciaország iránti ragaszkodása azonban nem volt mentes a bírálatoktól: a „francia géniusz", melyet Anatole France testesít meg (1914-ig ő volt a folyóirat legtöbbet hivatkozott külföldi írója), szemben áll az ostoba és csúnya háborús Franciaországgal – írta. Néhány hónappal később szintén dichotmikus módon ábrázolta a francia fővárost (Párizs „női város", „új Athén"), amely megtestesíti az univerzalizmust, és magát az országot, amely elveti azt.

A szellemi élet képviselőinek mobilizációjáról

A háborúról szóló elemzések harmadik típusa – ezek többsége 1915 elejétől fogva jelent meg a lapban – kifejezetten az európai (olykor a magyar) értelmiségiek mobilizációjával kapcsolatos, és néhányan ezekben az írásokban már a háború legitimitását és célravezetőségét is nyíltan megkérdőjelezték.

Schöpflin Aladár 1914 novemberében szóvá tette, hogy a tudósok is részt vállalnak a nacionalista, háborúpárti

9 Felvinczi Takács Zoltán: Új csataképek. Uo. 1914. szeptember 16.–október 1.

10 Bárdos Artúr: Német impérium. Uo. 1914. november 16.

11 Schöpflin Aladár: Magyarok és németek. Uo. 1915. február 1.

12 Laczkó Géza: A francia lélek keresztmetszete. Uo. 1915. január 1.

13 Szabó Dezső: A francia lélek keresztmetszete. Uo. 1915. február 1.

14 Laczkó Géza: A francia élek körül. Uo. 1915. március 1.

15 Fenyő Miksa: 1914. Uo. 1914. szeptember 16.–október 1.

16 Ady Endre: Vígasztaló Anatole France. Uo. 1914. augusztus 16.–szeptember 1.

diskurzus gyártásában, jóllehet tevékenységük eredendően internacionalista.[17] Az európai értelmiségiek meg akarják magyarázni a háborút, pedig nem tudják – mutatott rá Schöpflin –, de erre példának csak a háborús ellenfelek íróit hozza fel. Romain Rolland és Rudyard Kipling azért beszélnek a „német barbárságról", mert nem értik a háborút – szólt a kritika.

Egy hónappal később, rácsodálkozva a jelentős európai háborús könyvtermésre, arra a megállapításra jutott, hogy nem is annyira a szépirodalmi művek megjelentetésén van a hangsúly, hanem elsősorban azon, hogy filozófusok, természettudósok, történetírók, szociológusok, jogászok, közgazdászok, irodalmi kritikusok mind részt vettek ebben a hatalmas agitatív munkában.[18]

Schöpflin nem tett említést a német szellemi élet színe-java által jegyzett 93-ak nyilatkozatáról, amelyet a *Berliner Tageblatt* tett közzé 1914. október 4-én, és amivel először jelent meg a nyilvánosságban a német értelmiség elköteleződésének ténye a kulturális háborúban (Becker, 2008: 111; Audoin-Rouzeau & Becker, 2006: 118). Mindössze a magyar és a német tudomány elköteleződésében jelentkező különbséget húzta alá, rámutatva, hogy az előbbi nem eléggé elkötelezett és a háború értelmezését az újságírókra hagyja.[19]

A francia szellemi élet mobilizációját bizonyítandó, a főszerkesztő, Ignotus eredetiben közölte Edmond Rostand a *La Cathédrale* című versét.[20] (Eredeti nyelven művek közlésére csak kivételes alkalmakkor került sor a lapban.) Rostand a reims-i katedrális bombázása emlékére írta meg versét, jelezve, az esemény a „német barbárság" metaforája lett a franciák körében (Prost & Winter, 2004: 208–209). Ignotus nemhogy nem tartotta sokra a megrongált katedrálisnak emlékül állított költeményt, de Rostand-ra úgy tekintett, mint a francia kulturális háború elkötelezett hívére: azt mondta róla, hogy az ókori Tirteus „különbet írt volna" (azaz kevesebb túlzással) a németek barbárságáról. Ignotus ugyanakkor sem az angolok, sem a franciák kulturális értékeit nem vonta kétségbe, csak – ahogy ő maga mondta – mások megvetését bírálta náluk. Érve egyébként a német sajtóban gyakran előforduló sztereotípiákon nyugodott.

Lengyel Menyhért, aki 1914 előtt a berlini színházakban hatalmas elismerést szerzett, októberben már Jonathan Swiftre és Voltaire-re – azaz a háborús ellenfelek szellemi nagyságaira – hivatkozva a háború szkeptikus megközelítését képviselte a folyóiratban.[21] 1914 decemberét követően egyenesen demobilizáció mellett kötelezte el magát: a háborút abszurditásnak, anakronizmusnak tartotta.

1915 februárjában kezdte el közölni Ambrus Zoltán a háborúval kapcsolatos írásait a *Nyugat*ban, amelyek jelentős része az értelmiség háborús mobilizációját részletezte. Egyik első cikke annak a reménynek adott hangot, hogy az európai szellemi életet a háború után újból az objektivitás és a pártatlanság fogja jellemezni.[22] Ambrus – aki az 1890-es években franciás írói stílusáért ünnepelt író volt – ekkor már a német és a francia értelmiség megkülönböztetését hangsúlyozta az előbbi javára. Úgy vélte: a háborúpártiság főként a *középszerű* francia írókat jellemzi. A két kultúra közötti különbséget a hadseregek összetétele is bizonyítja: amíg az egyiket üzemi munkások alkotják, a másikat „apacsok", „a sötét arcbőrű katonákról" nem is beszélve.[23]A néhány *Nyugat*-írónál is megjelenő, a színes bőrű katonákkal kapcsolatos klisék a német sajtóban megjelenő sztereotípiákra épültek.[24]

Egy következő feljegyzésében Ambrus egyértelműen pesszimista mérleget vont az európai értelmiségiekről. Az összes olyan európai írót bírálta, aki a háborús propaganda szolgálatába állította tollát, mivel így írói hivatásukkal ellentétesen cselekszenek. Anatole France-t éppúgy közéjük sorolta, mint Thomas Mannt, Bernard Shaw-t és Gabriele d'Annunziót.[25] 1915. márciusban már a „háború plátói szerelmeseinek" nevezte az általa bírált írókat.[26]

Ugyanekkor, 1915 márciusában, már Schöpflin Aladár is elítélte az írók háborús mobilizációját: kritikával illette az általa korábban dicsőített német értelmiségieket – de bírálata még nem terjedt ki a magyar szellemi élet képviselőire,

17 Aladár Schöpflin: A szavak háborúja. Uo. 1914. október 16.

18 Schöpflin Aladár: Irodalom. Uo. 1914. december 16.

19 Szabó Ervin közreműködésének köszönhetően 1915 elejétől a francia ellen-manifesztum, valamint jó pár, az antant országokból származó munka elérhető volt a Fővárosi Könyvtárban (Remete, 1966: 171-172).

20 Edmond Rostand: La Cathédrale. *Nyugat*, 1914. november 1.

21 Lengyel Menyhért: Olvasmányok. Uo. 1914. október 16.

22 Ambrus Zoltán: Háborús jegyzetek: Énekek a magyar parasztról. Uo. 1915. február 16.

23 Ambrus Zoltán: Háborús jegyzetek: »Sales boches !«. Uo. 1915. február 1.

24 Lásd még Ignotus:A háború s az ellenség. Uo. 1915. január 1.; Fenyő Miksa: i. m.

25 Ambrus Zoltán: Háborús jegyzetek: Írók a háborúról. Uo. 1915. február 1.

26 Ambrus Zoltán: Háborús jegyzetek:A háború magasztalói. Uo. 1914. március 1.

így saját magára sem.[27] Erre csak egy hónap múlva, áprilisban kerített sort egyik Hatvany Lajoshoz írt levelében, tehát nem a nyilvánosság előtt (Balogh, 2005: 156).

Kosztolányi Dezső volt az első, aki a mobilizáció problémáját a magyar szellemi életben olyan módon vizsgálta, hogy szembeállította az „új irodalmat" az „irodalmi reakcióval".[28] Úgy vélte, a háborús költészetnek van létjogosultsága, ha az új eszközökkel – a *Nyugat* eszközeivel – mutatja be a kataklizmát és mellőz minden pátoszt. Babits Mihály – aki a háború kezdete óta, egy már elemzett írását leszámítva, csak költeményeket közölt a lapban – nehezményezte, hogy a hazai szellemi életet az olasz háborús propaganda hangadóihoz hasonló, középszerű háborús költők uralják.[29]

Lengyel Menyhért az *Egyszerű gondolatok* című jegyzetben már nyíltan a „béke barátjának" nevezte magát, és a háborús államokkal szembeállította a békére áhítozó civileket.[30]A háborút támogató értelmiségieket egyenesen „szellemi hadseregszállítóknak" nevezte, akik „tollal hetvenkednek és szájjal hősködnek", és akiket meg kell különböztetni a katonákba lelket öntő, tisztességes íróktól. Miközben tehát jó páran már bírálták a hazafias lelkesedést, egyúttal azt is elismerték: a totális háború alól képtelenek magukat kivonni, azaz az úgynevezett minimális programot ők is teljesítik.

A disszidensség felé

Miközben a *Nyugat* írói már 1914 előtt szembesültek a közügyekbe való beleszólás dilemmájával (Balázs, 2009), a háborúban újból szembe kellett nézniük ezzel a kérdéssel, amely ekkor élesebb formában is jelentkezett. A *Nyugat* írói nagy érdeklődést mutattak ez iránt. 1915 tavasza fordulópontnak tekinthető: ettől fogva a lapban nem jelent meg olyan írás, amely a szellemi élet képviselőinek militarizálódását támogatta volna. A közügyekbe való beleszólás a kritikai érzék használatára és a mobilizáció megkérdőjelezésére vonatkozott, de egyelőre anélkül, hogy mindez a háborúval való éles szembefordulóshoz: disszidensséghez vezetett volna.

Az itt említett példák fontos állomásai annak az útnak, amit a *Nyugat* egy év alatt bejárt: a háborús lelkesedéstől, illetve a háború elfogadásától (kulturális mobilizáció) eljutott a demobilizáció artikulálásáig. A manicheánus látásmód, amely lehetővé tette a „civilizáció" szembeállítását a „barbársággal" – Franciaországgal vagy Angliával ellentétben, ahol elterjedt volt (Prochasson–Rasmussen, 1996: 9) –, alig jelentkezett a *Nyugat*ban. A magyar szellemi életben általában sem volt a háború megítélésével kapcsolatban konszenzus, és ezért itt, ellentétben Franciaországgal, a „szent egység" mítosza ki sem tudott kibontakozni.

Hatvany Lajos az európai értelmiségieket az igazság szolgálatára felszólító, *Harcoló betűk* című írásával – amivel megtörte hallgatását és a laptól való eltávolodásának is véget vetett –, illetve Babits Mihály háborúellenes versével, a *Játszottam a kezével* (mindkettő a *Nyugat* 1915. augusztusi számában jelent meg)[31] a folyóiratban már a disszidensség is megjelent. A *Nyugat*ban nem maradt szó nélkül az Ady és bírálói közötti, 1915 őszén kezdetét vett vita sem, amely újabb állomás volt az „új irodalom" és a hivatalosság polémiáiban.

27 Ambrus Zoltán: Háborús jegyzetek: Ohnet háborús naplója. Uo. 1915. március 16.

28 Kosztolányi Dezső: Panaszkönyv. Uo. 1915. március 1.

29 Babits Mihály: Itália. Uo. 1915. június 16.

30 Lengyel Menyhért : Egyszerű gondolatok. Uo. 1915. március 16.

31 Hatvany Lajos: Harcoló betűk, *Nyugat*, n° 16, 1915. augusztus 16. és Babits Mihály: Játszottam a kezével, *Nyugat*, n° 16, 1915. augusztus 16.

Irodalom

Audoin-Rouzeau, Stéphane & Becker, Annette (2006): *1914–1918, az újraírt háború*. Budapest: L'Harmattan – Atelier.

Balázs Eszter (2009): *Az intellektualitás vezérei. Viták az irodalmi autonómiáról a* Nyugat*ban és a* Nyugat*ról, 1908–1914*. Budapest: Napvilág.

Balogh Tamás (szerk.) (2005): *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, Budapest: Pannónia könyvek.

Balogh, Eva S. (1977): The Turning of the World: Hungarian Progressive Writers on the War. In: Robert A. Kann & Béla K. Király & Paula S. Fichtner (szerk.): *The Habsburg Empire in World War I. Essays in the intellectual, military, political, and economic aspects of the Habsburg war effort*. New York: Columbia Univ. Press.

Becker, Jean-Jacques (2008): *Dictionnaire de la Grande Guerre*. Bruxelles: André Versaille éditeur.

Berlin, Isaiah (1991) : Le retour du bâton. Sur la montée du nationalisme (ford. Gil Delannoi). In: Gil Delannoi & Pierre-André Taguieff (szerk.): *Théories du nationalisme*. Paris: Éd. Kimé.

Cru, Jean Norton (1993): Témoins. [1929] Nancy: Presses universitaires de Nancy. (Ed. Les Etincelles).

Fekete Éva & Karádi Éva (szerk.) (1981): *Lukács György levelezése 1902–1917.* Budapest: Magvető.

Ferro, Marc (1999): Cultural Life in France, 1914–1918. In: Aviel Roshwald & Richard Stites (szerk.): *European Culture in the Great War. The Arts, Entertainment, and Propaganda, 1914–1918*. Cambridge: Cambridge University Press.

Held, Joseph (1999): Culture in Hungary during World War I. In: Aviel Roshwald & Richard Stites (szerk.): *European Culture in the Great War. The Arts, Entertainment, and Propaganda, 1914–1918*. Cambridge: Cambridge University Press.

Horne, John (1995): Soldiers, Civilians and the Warfare of Attrition. Representations of Combat in France, 1914–1918. In: Frans Coetzee & Marilyn Shevin-Coetzee (szerk.): Authority, Identity and the Social History of the Great War. Providence, RI: Berghahn Books.

József Farkas (1969): „Rohanunk a forradalomba". A magyar irodalom eszmélése 1914–1919. Budapest: Gondolat.

Lukács György (1977):A gall veszély. In: *Ifjúkori művek (1902–1918). Lukács György összes művei*. Budapest: Magvető.

Prochasson, Christophe & Rasmussen, Anne (1996) : *Au nom de la patrie. Les intellectuels et la Première guerre mondiale (1910–1919)*. Paris : La Découverte.

Prost, Antoine & Winter, Jay (2004) : *Penser la Grande Guerre. Un essai historiographique*. Paris : Éd. Du Seuil.

Roshwald, Aviel & Stites, Richard (1999): *European Culture in the Great War. The Arts, Entertainment, and Propaganda, 1914–1918*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sanders, Ivan (1985): Hungarian Writers and Literature in World War I. In: Béla K. Király & Nándor F. Dreisziger & Albert A. Nofi (szerk.): *East-Central European Society in World War I.* New York: Boulder.

Stromberg, Roland N. (1982): *Redemption by War. The Intellectuals and 1914*. Lawrence: Regents Press of Kansas.

Wohl, Robert (1980): *The Generation of 1914*. London: Weidenfield and Nicolson.